

*Лесневська К. В.,
старший викладач кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Ф. О'КОННОР "THE RIVER")

Анотація. Стаття присвячена дослідженню семантики та функцій заголовка художнього твору на матеріалі оповідання Ф. О'Коннор "The River". У роботі розглянуто семантичні та структурні типи заголовків художніх творів, встановлено належність заголовних слів до тематичної та ключової лексики оповідання, проаналізовано функції заголовка як актуалізатора текстових категорій.

Ключові слова: заголовок, текстова категорія, тематична лексика, ключова лексика.

Постановка проблеми. Існування людства поза комунікативною діяльністю є неможливим. Незалежно від віку, освіти, соціального статусу, національності ми постійно отримуємо, передаємо та зберігаємо інформацію, тобто активно займаємося комунікативною діяльністю. Уся наша пізнавальна та комунікативна діяльність тісно пов'язана з інтерпретацією тих чи інших знаків, жестів, слів, творів літератури, музики, живопису й інших знакових систем. У повсякденному житті ми постійно тлумачимо жести й слова, факти й події, з якими зіштовхуємося [6, с. 5].

У межах лінгвістичної теорії художнього тексту інтерпретація набуває значення лінгвістичного аналізу художнього твору шляхом оброблення й засвоєння його ідейно-естетичної, смислової й емоційної інформації на підставі відтворення авторського світогляду, що залежить від авторської програми адресованості, близькості гіпотетичного ідеального адресата до реального читача, обізнаності складу характеру останнього [9, с. 190].

Мета статті – дослідження семантичних особливостей і функцій заголовка в оповіданні Ф. О'Коннор "The River".

Зазначена тема є *актуальною*, оскільки в сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до вивчення семантичних і структурних зв'язків заголовних слів у текстах різних функціональних стилів, зокрема й художніх [5]. Дослідники фокусують свою увагу насамперед на вивченні ролі заголовка як знака тексту, який включає текст у комунікацію, на розгляді смислових зв'язків заголовка із цілим текстом і його ролі в процесі декодування тексту [8, с. 5–7].

Виклад основного матеріалу. Літературний твір постає перед читачем як єдиний текст, тобто матеріально закріплена послідовність знаків. Як правило, текст не є чимось неподільним, а являє собою цілу систему, що складається з основного тексту твору та компонентів, які його оточують, оформлюють початок, а іноді й кінець авторського тексту [8, с. 89]. Велика кількість текстів різних видів, жанрів, типів має назву, яка то в яснішій конкретній формі, експліцитно, то в завуальованій, імпліцитно, позначає основну задумку, ідею, концепт творця тексту. Дослідники відзначають наявність тісного семантичного зв'язку між назвою й текстом. Так, зокрема, І.Р. Гальперін у праці «Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження» визначає назву як «компресований, нерозкритий зміст тексту» [4, с. 133].

У мовознавстві інтерес до аналізу заголовка як конструктивного елемента тексту зароджується в 1960-х рр., одночасно із системним підходом до розгляду мовних і мовленнєвих явищ. Заголовок, який водночас є й елементом тексту, і самостійною інформативною одиницею, не міг не привернути до себе увагу дослідників [3, с. 10].

Заголовок будь-якого тексту виконує п'ять основних функцій, а саме: *номінативну*, яка історично склалася як вихідна функція, адже заголовки виникли для того, щоб назвати текст; ця функція об'єднує всі заголовки, незалежно від їх структури й індивідуальних особливостей; *інформативну* (комунікативну), яка також є універсальною, оскільки будь-який заголовок інформує читача про текст; *роздільну* – заголовок виділяє текст із навколишнього простору, реалізація цієї функції здійснюється за допомогою графічних засобів (заголовок друкується перед текстом, виділяється шрифтом, кольором і т. п.); *експресивно-апелятивну* – заголовок може виявляти авторську позицію, а також психологічно готувати читача до сприйняття тексту; експресивність може бути виражена за допомогою як мовних, так і графічних засобів; *рекламну*, оскільки заголовок має привернути увагу, зацікавити читача; зі зростанням кількості друкованих книг рекламна функція набуває все більшого значення.

Слід зазначити, що співвідношення цих функцій залежить від особливостей кожного окремого тексту, жанру, до якого він належить, і т. д. [3, с. 11–12].

Заголовок є текстовим знаком, обов'язковою частиною тексту, яка має фіксоване місце. Він є сильною позицією будь-якого тексту. Принагідно зазначимо, що термін «сильна позиція» має витoki в теорії фонем і фонетичних чергувань І.А. Бодуена де Куртене. Щодо тексту цей термін уперше був ужитий І.В. Арнольд. У рамках лінгвістики тексту цей термін використовується в перспективі актуального членування тексту та його внутрішньої зв'язності, яка реалізується в повторах і опозиціях [2, с. 36].

У художньому тексті заголовок також виконує багато різних функцій. Кількість його функцій пояснюється тим, що він виступає актуалізатором практично всіх текстових категорій [6, с. 95]. Наприклад, категорія інформативності проявляється в ономазіологічній, означальній, номінативній функції заголовка, яку він виконує в суворій узгодженості з внутрішнім механізмом ономазіологічного процесу (називає об'єкт (текст) за однією з його ознак – темою). Категорія модальності проявляється в заголовку експліцитно, тобто через використання емоційно-оцінних слів у їхніх прямих значеннях. Категорія цілісності знаходить своє вираження в делімітативній функції заголовка, який відділяє один завершений текст від іншого. Проміжні заголовки, які даються розділам або частинам одного твору, актуалізують категорію членування тексту. У заголовку може актуалізуватися й категорія зв'язності. Згадане в заголовку слово «пронизує» весь текст, зв'язує його. Відбувається це зазвичай за рахунок повтору заголовних слів у тексті. При цьому із самим словом неминуче відбуваються семантичні зміни, що ведуть до утворення індивідуально-художнього значення. Усвідомлення цього значення

відбувається ретроспективно, при поверненні до заголовка, після завершення тексту. Отже, заголовок є рамочним знаком тексту, який потребує повернення до себе, чим ще раз пов'язує початок і кінець твору [6, с. 106]. Як відзначають дослідники, декодування тексту починається саме з його заголовка, оскільки саме заголовок є першим вербальним маркером концепту тексту, який відображає ідеологічну й естетичну позицію автора [5, с. 175].

Проблемі виділення структурних типів заголовків присвячено чимало лінгвістичних і літературознавчих досліджень. У нашій роботі ми будемо дотримуватися двох класифікацій. Перша з них ґрунтується на співвідношенні заголовка з традиційними компонентами твору, а саме: тематичним складом і проблематикою, сюжетом, системою персонажів, деталями, часом і місцем дії. Згідно із цією класифікацією можна виокремити такі типи заголовків: 1) заголовки, які представляють основну тему або проблему, відображену автором у творі; слід зазначити, що розуміння теми, яка заявлена в заголовку, може суттєво розширятися по мірі розгорнення художнього тексту, а сам заголовок може набувати символічного значення; 2) заголовки, які задають сюжетну перспективу твору; їх можна умовно поділити на дві підгрупи: ті, які представляють весь сюжетний ряд (фабульні) і ті, що виділяють найважливіший з погляду розвитку дії момент (кульмінаційні); 3) персонажні заголовки, значна частина яких є антропонімами (власними іменами), що надають інформацію про національність, роду приналежність і соціальний статус головного героя; 4) заголовки, що позначають час (наприклад, час дня, дні тижня, місяці, роки тощо) і простір, який може бути виражений як реальним, так і вигаданим топонімом [7, с. 155].

Інший структурний аспект розгляду заголовків тісно пов'язаний із розглядом їх граматичного статусу. У нашій роботі ми дотримуємося твердження про те, що заголовок являє собою речення. З огляду на це, структурні типи заголовків виділяються в плані реалізації ними комунікативних цілей в їх актуальному членуванні та віднесеності до тексту [8, с. 104].

У своїй дисертаційній роботі дослідниця О.М. Траченко виділяє такі типи заголовків: 1) заголовки – односкладні речення; 2) заголовки – повні двоскладні речення; 3) заголовки – складнопідрядні речення; 4) заголовки – складносурядні речення; 5) заголовки, що складаються з двох речень. Перший тип – односкладні речення – поділяється на: 1) заголовки – субстантивні речення (непоширені, поширені препозитивним ад'юнктом, поширені постпозитивним ад'юнктом); 2) заголовки – адвербіальні речення; 3) заголовки – ад'єктивні речення; 4) заголовки – займенникові речення; 5) заголовки – нумеральні речення; 6) заголовки – віддієслівні речення, виражені безособовими формами дієслова (інфінітивні, партиципальні, герундіальні речення); 7) заголовки – звертання. Що стосується класифікації заголовків за комунікативною установкою, то виділяють три типи – оповідальні, питальні та спонукальні [8, с. 127–128].

Перейдемо до розгляду семантики та функцій заголовка в досліджуваному оповіданні.

Мері Фланнері О'Коннор – американська письменниця ірландського походження, є автором двох романів і трохи більше тридцяти оповідань і яскравим представником «південної готики» в літературі США.

Головний герой оповідання «River» – п'ятирічний хлопчик Гаррі, батьки якого не піклуються про нього. Оповідання починається описом того, як батько хлопчика відправляє його о шостій ранку з нянею на цілий день із дому. Мати Гаррі в ліжку через неназвану хворобу, як потім з'ясується, у неї похмілля.

Няня, місіс Конін, збирається повести його на зілля до річки, яке проводить пастор Бівел. Почувши це ім'я, Гаррі каже, що його теж так звати. Місіс Конін веде Гаррі разом зі своїми дітьми до річки, де проповідує священник. Гаррі задоволений, що він не зостався вдома, як з іншими нянями, оскільки сьогодні він дізнався, що його зробив тесля Ісус Христос, ім'я якого в нього вдома використовувалося лише як лайка. Хлопчик таємно забирає із собою Біблію для дітей, яку він знайшов у місіс Конін.

Цілитель Бівел веде свою проповідь, стоячи у воді. Серед слухачів присутній і скептично налаштований містер Передайс, який хворіє на рак. Проповідник зазначає, що не в цій річці люди можуть залишити свої страждання, а в річці життя, річці любові та віри, в якій тече кров Ісуса. Місіс Конін просить його охрестити Гаррі, який продовжує, шуткуючи, наполягати, що його також звати Бівел. Проповідник опускає голову Гаррі у воду й тримає її там, поки читає слова молитви. Потім він повертає наляканого хлопчика до няні, яка просить помолитися за його хвору маму. Гаррі відповідає, що її хвороба – це похмілля. Серед людей западає тиша, і тільки містер Передайс глузливо сміється. Коли увечері няня повертає хлопчика додому, між нею й мамою Гаррі відбувається гостра розмова, під час якої няня розуміє, що батьки хлопчика – безбожники, і навіть не бере гроші за свою роботу. Дорослі знаходять у Гаррі дитячу Біблію та висміюють її.

Зранку хлопчик прокидається, коли батьки ще сплять, і втікає з дому до річки. По дорозі туди його бачить містер Передайс і слідкує за ним. Гаррі занурюється у воду в пошуках царства Христового й тоне. Передайс безсилый його врятувати.

Таким чином, проблематика оповідання охоплює як побутові проблеми (постійні вечірки та пиятика батьків, їх недбале ставлення до дитини та її виховання), так і духовні (маленький хлопчик чинить самогубство на знак протесту проти бездуховності родини).

Методом суцільної вибірки загалом було зафіксовано 45 випадків уживань заголовного слова *river* у досліджуваному оповіданні. Така частотність уживання дозволяє віднести заголовне слово насамперед до тематичної лексики твору. Окрім власне заголовка, перший раз воно трапляється в репліці місіс Конін, яка повідомляє батькам Гаррі про їхні плани на день: *“We're going to the river to ahealing”* (10, с. 114).

Відзначимо, що вживання означеного артикля перед іменником вказує на те, що всі співрозмовники знають, про яку саме річку йдеться (напевно, вона є єдиною в цій місцевості). Наступне вживання заголовного слова дозволяє припустити, що події в оповіданні розгортаються пізньої осені, оскільки, як зазначає місіс Конін, це останній раз у цьому році, коли проповідь буде відбуватися біля річки:

“It's going to fair up later, but this is the last time we'll be able to have any preaching at the river this year” (10, с. 115)

Таким чином, перші зафіксовані випадки вживання заголовного слова актуалізують пряме значення відповідної лексеми та вказують на місце розгортання основних подій у творі. Але найчастіше досліджувана лексична одиниця трапляється в репліках проповідника Бівела (23 рази) і набуває нового символічного значення. Він зазначає, що люди неправильно витлумачили його слова й не можуть вилікуватися, зайшовши разом із ним у воду, і залишити свої страждання там:

“If you just come to see can you leave your pain in the river, you ain't come for Jesus. You can't leave your pain in the river. I never told nobody that” (10, с. 121).

Потім він пояснює слухачам, що є тільки одна ріка, в якій можна залишити страждання та знайти Царство Боже. І це ріка життя, любові та віри:

“There ain't but one river and that's the River of Life, made out of Jesus' Blood. That's the river you have to lay your pain in, in the River of Faith, in the River of Life, in the River of Love” (10, с. 121).

Коли згодом проповідник питає Гаррі, чи його хрестили, хлопчик у відповідь поцікавиться, що це означає, і отримає таку відповідь:

“If I baptize you, you'll be able to go to the Kingdom of Christ. You'll be washed in the River of Suffering, son, and you'll go by the deep River of Life. Do you want that?” (10, с. 122)

Погоджуючись, Гаррі думає, що він краще не буде повертатися додому, а піде «під річку»:

“Yes, the child said and thought, I won't go back to the apartment then, I'll go under the river” (10, с. 123).

Отже, бачимо, що хлопчик з огляду на свій вік розуміє слова проповідника буквально й думає, що царство Христове та кінець страждань знаходяться під водою. Наступне його знайомство з рікою стає шоком для дитини, адже він ледве не захлинувся, поки проповідник читав слова молитви: *“The little boy was too shocked to cry”* (10, с. 124).

Переживання цього дня не залишили хлопчика й уночі, навіть під час розмови з мамою він почувався так, ніби він під водою, а вона – нагорі:

“He shut his eye and heard her voice a long way away, as if he were under the river and she on top of it” (10, с. 126).

Прокинувшись уранці, він знову починає думати про річку: *“His shoes were still damp and he began thinking about the river”* (10, с. 127).

Трохи згодом Гаррі розуміє, чого він хоче, і користуючись тим, що батьки ще сплять, він утікає з дому й вирушає до річки. Не вагаючись, він заходить у воду, оскільки збирається охрестити себе сам і йти доти, доки не знайде Царство Христове.

“He intended not to fool with preachers any more but to baptize himself and keep on going this time until he found the Kingdom of Christ in the river” (10, с. 128).

Спершу це йому не вдається, і ріка ніби виштовхує дитину на поверхню: *“The river wouldn't have him”* (10, с. 128).

Але зрештою Гаррі підхоплює течія, і він тоне, відчувши перед смертю неймовірний спокій.

“The waiting current caught him like a gentle hand and pulled him swiftly forward and down. For an instant he was overcome with surprise: then since he was moving quickly and knew that he was getting somewhere, all his fury and fear left him” (10, с. 129).

Містер Передай, який кинувся рятувати його, безпомічно дивиться на річку:

“He stood empty-handed staring with his dull eyes as far down the river line as he could see” (10, с. 129).

Висновки. Проведений аналіз показав, що структурно досліджуваний заголовок належить до оповідних субстантивних непоширених речень. Семантично він є назвою-символом, реалізуючи декілька значень. Як назва, яка позначає простір, заголовне слово належить до тематичної лексики твору. Це підтверджується й досить високою частотністю вжитку заголовного слова в тексті – 45 випадків уживання. Як назва, що реалізує прагнення головного героя втекти з нещасливої домівки в Царство Боже, вона належить до ключової лексики. До того ж власне назва твору й останнє речення, в якому також уживається

ся зазначений іменник, створюють рамочне обрамлення оповідання. Таким чином, заголовок проаналізованого оповідання виступає актуалізатором основних текстових категорій – категорії інформативності, завершеності, зв'язності, перспекції, ретроспекції та концептуальності.

Перспективою дослідження є аналіз семантичних і функціональних особливостей заголовків інших творів письменниці.

Література:

1. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Иностран. яз. в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31.
2. Васильева Т.В. Заголовок в когнитивно-функциональном аспекте (на материале современного американского рассказа): дис. ... канд. филол. наук / Т.В. Васильева. – М., 2005. – 246 с.
3. Веселова Н.А. Заглавие литературно-художественного текста : дис. ... канд. филол. наук / Н.А. Веселова. – Тверь, 1998. – 236 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
5. Горшкова К.А. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте / К.А. Горшкова, Н.Г. Шевченко // Вісник ХНУ. – Харків : Константа, 2005. – № 667. – С. 175–178.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста : [учебник для студентов филологических специальностей] / В.А. Кухаренко. – Одесса : Латстар, 2002. – 292 с.
7. Ламзина А.В. Введение в литературоведение / А.В. Ламзина. – М. : Высшая школа, 1999. – 560 с.
8. Траченко О.Н. Стилистические характеристики заглавия как знака текста в синтагматике и парадигматике (на материале современного англоязычного рассказа): дис. ... канд. филол. наук / О.Н. Траченко. – К. : 1984. – 200 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. O'Connor F. The River / F. O'Connor // Women of the Century: Thirty Modern Short Stories. – New York : St. Martin's Press, 1996. – P. 113–129.

Лесневская Е. В. Семантика и функции заглавия художественного произведения (на материале рассказа Ф. О'Коннор “The River”)

Аннотация. Статья посвящена исследованию семантики и функций заглавия художественного произведения на материале рассказа Ф. О'Коннор “The River”. В работе рассмотрены семантические и структурные типы заглавий художественных произведений; установлена принадлежность заглавных слов к тематической и ключевой лексике рассказа; проанализированы функции заглавия как актуализатора текстовых категорий.

Ключевые слова: заголовок, текстовая категория, тематическая лексика, ключевая лексика.

Lesnevskaja K. Semantics and functions of the title words in a work of creative prose (based on the short story “The River” by F. O'Connor)

Summary. The article is dedicated to the investigation of semantics and functions of the title words in a work of creative prose based on the short story “The River” by F. O'Connor. The work considers semantic and structural types of the title words in the works of artistic prose; determines the affiliation of the title words to the thematic and the key vocabulary of the short story; analyzes the functions of the given title as a foregrounder of the textual categories.

Key words: title words, textual category, thematic vocabulary, key vocabulary.